

MAŁGORZATA DAWIDZIAK-KŁADOCZNA

ORCID: 0000-0003-3602-2722

Uniwersytet Wrocławski

Przejawy świadomości językowej w zakresie stosowania perswazyjnych aktów mowy w średniopolskich diariuszach sejmowych

Perswazja to zabieg, którego celem jest zmiana postawy odbiorcy (mogącej też prowadzić do zmiany jego zachowań) i który jest rezultatem wykorzystywania przez nadawcę emocji i ocen (Zgółka 2009; Grzegorzczkowska 1991). Mowa zatem o odmianie wszelkich działań zmierzających do wywarcia wpływu na odbiorcę, co oznacza, że nie każde dyrektywne użycie języka można utożsamiać z perswazją.

Obecność czynnika aksjologicznego wpływa na postrzeganie perswazji jako kategorii przynależnej do retoryki, którą dawniej określano też jako wymowę. Jej sztuki w Polsce nauczano już w średniowieczu (Lichański 2003). Początkowo rozwijała się ona w języku łacińskim i wzorowano ją na myśli retorycznej kształtującej się w innych krajach europejskich. W dobie średniopolskiej wymowa zaczęła się doskonalić również w języku polskim, na co duży wpływ miało powstanie parlamentu. W okresie od XVI do XVIII wieku retoryka i perswazja były związane przede wszystkim z dwiema sferami. Jedną z nich — obok kaznodziejstwa — była polityka. Specyficzny ustrój Rzeczypospolitej doby przedrozbiorowej, oparty na demokracji szlacheckiej, decydował o tym, że politykę uprawiano głównie na forum Sejmu. Toczące się w ówczesnym parlamencie obrady są bardzo ważnym źródłem wiedzy o strategiach perswazyjnych stosowanych w dobie średniopolskiej.

Podstawowym i na pewno najważniejszym sposobem dokumentowania przebiegu obrad parlamentu, które — jak wspominałam — zaliczano do najistotniejszych wydarzeń politycznych w kraju, były relacje sporządzane przez diarystów¹. Nie dziwi więc, że diariusze cieszyły się ogromnym zainteresowaniem odbiorców. Zawierały one streszczenia lub przytoczenia niektórych mów, wyniki głosowań,

¹ A. Kalinowska, *Diariusze sejmowe*, http://www.wilanow-palac.pl/diariusze_sejmowe.html (dostęp: 14.01.2019); J. Nowicki, *Diariusze sejmowe z XVIII wieku*, „Mówią Wieki” 1998, nr 10, http://www.wilanow-palac.pl/diariusze_sejmowe_z_xviii_wieku.html (dostęp: 14.01.2019).

treść podjętych uchwał oraz opis okoliczności towarzyszących wystąpieniom. Diarysta, którym mógł być poseł lub przedstawiciel publiczności (na przykład dworzanin magnacki), charakteryzował zachowanie oratorów i reakcję izby (por. Dawidziak-Kładoczna 2015, 2018), interpretował słowa mówców i wskazywał na ich intencje komunikacyjne, a nawet je oceniał, używając słownictwa wartościującego. Diarysta — inaczej niż dzisiejszy stenotypista sejmowy — nie tylko pełnił funkcje redaktora tekstu, ale sam eksponował się w tekście. Można powiedzieć, że tekst diariusza był środkiem zarówno do odtworzenia rzeczywistości, jak i do kreowania jej obrazu. Wykorzystany przeze mnie do opracowania wskazanego w tytule tematu tego artykułu zbiór diariuszów obejmuje relacje z różnych sejmów: walnych, konwokacyjnych i elekcyjnych, które odbywały się w okresie od połowy XVI do połowy XVIII wieku.

Warto tu postawić pytanie o świadomość językową² ówczesnych użytkowników polszczyzny w zakresie stosowania zabiegów perswazyjnych. Zagadnieniem bardzo obszernym jest badanie przejawów owej świadomości w samych wystąpieniach parlamentarnych. Inną kwestią, która stanie się przedmiotem opisu w tym artykule, są przejawy takiej świadomości u osób obserwujących i relacjonujących obrady sejmowe, choć pośrednio owe przejawy mogą świadczyć też o tym, że sami posłowie mieli wiedzę na temat konieczności posługiwania się środkami perswazji językowej w trakcie przemawiania³. Przekonują o tym liczne opracowania dowodzące retorycznych walorów mów politycznych (w tym sejmowych) z okresu I Rzeczypospolitej. Czy zatem posłowie stosowali takie zabiegi językowe i takie akty mowy, które diarysta odczytywał jako mające związek z perswazją? A jeśli tak, to w jaki sposób diarysta to wyrażał: jak nazywał i ewentualnie jak oceniał perswazyjne działania werbalne? Podejmując próbę odpowiedzi na te pytania, w dalszej części artykułu przedstawiam ułożony w kolejności alfabetycznej wykaz leksyki wykorzystywanej przez diarystów w celu wskazywania i nazywania aktów mowy i wszelkich działań werbalnych, które mają związek z perswazją językową. Każdy element leksykalny opatruję definicjami pochodzącymi ze *Słownika polszczyzny XVI wieku (edycja internetowa)*⁴ (dalej: SPInXVI)

² Pojęcie to już wielokrotnie było przedmiotem badań językoznawczych. Warto wspomnieć tu opracowania Bugajskiego (1999), Cygana (2002, 2011), Maćkowiaka (2011a, 2011b), Miodunki (2017), Przybysz-Piwko (2005), Sagan-Bielawy (2014) i Zgółki (1996). W pracy tej przyjmuję rozumienie świadomości językowej za Maćkowiakiem: „zdolność ludzi do gromadzenia i analizowania wiedzy, sądów oraz poglądów o charakterze lingwistycznym, za pomocą których regulujemy proces komunikacji werbalnej” (Maćkowiak 2011b: 44).

³ Tak o tej konieczności pisze Szymon Starowolski w dziele *De claris oratoribus Sarmatiae* (1628): „W Polsce nie może się ten zwać obywatelem, a nawet, śmiało powiem, Polakiem, kto o rzeczy jakiegokolwiek wymownie i ozdobnie prawić nie umie, i to nie tylko po łacinie, ale i w mowie ojczystej” (Lichański 1992: 262). Warto też dodać, że retoryka w dobie średniopolskiej była jednym z najważniejszych przedmiotów nauczania, na przykład w kolegiach jezuickich (por. między innymi Lichański 2000).

⁴ <http://spxvi.edu.pl/> (dostęp: 16.01.2019).

lub *Słownika polszczyzny XVI wieku*⁵ (SPXVI) oraz z *Elektronicznego słownika języka polskiego XVII i XVIII wieku*⁶ (ESJP). Źródła te w wiarygodny sposób wskazują na znaczenia analizowanych wyrazów, które obowiązywały w czasach powstawania badanych diariuszów, czyli w okresie od XVI do XVIII wieku. Dokumentując użycie wyszczególnionych leksemów, cytuję odpowiednie fragmenty diariusza. Informacje w nawiasie po cytacie wskazują na rok, w którym odbył się sejm, i stronę, z której pochodzi cytowany fragment. Na użytek niniejszych badań zanalizowałam kilkadziesiąt źródeł powstałych w dobie średniopolskiej. Cytaty zgromadzone w tym artykule pochodzą z kilkunastu z nich. Wykaz diariuszów, z których korzystałam, znajduje się na końcu artykułu. Zestawienie to zostało uporządkowane według chronologii sejmów.

1. **Allegować** — w SPInXVI definiowane jako ‘*praw.* powoływać się na coś, przytaczać na dowód, uzasadniać; cytować; szermować; argumentować także w tekstach nieprawniczych’; w ESJP pojawia się w trzech znaczeniach: jedno z nich związane jest z perswazją ‘(s)twierdzić, przekonywać, przekonać o czym; zapewniać/ zapewnić; opowiadać/ opowiedzieć co’.

[...] pro parte panów starostów mówiąc, alegował, że w wszelkich sprawach datur dilatio imfirmitatis, tak, gdy będąc który decumbens albo senio confectus, nie mógłby się na komisją stawić, ażeby w grodzie poblížszym explere mógł juramentum, upraszał. (1748: 228)

2. **Animować** — w SPInXVI ‘podburzać, zagrzewać’; w ESJP jedno z trzech znaczeń bezpośrednio wskazuje na perswazję ‘zachęcać, pobudzać do czego; zagrzewać do walki’.

[...] nasłuchawszy się różnych pro et contra sentymentów, do czytania projektu animował, aby ichność uważyc chcieli, że nic impossible, ale ad libitum każdego kładzie, aby to, co się podoba, aprobowali. (1746: 173)

3. **Argument** — w SPInXVI jedno ze znaczeń świadczy o związku z perswazją ‘dowód, uzasadnienie, racja’; w ESJP również odnotowano dwa znaczenia, w tym jedno perswazyjne ‘dowód, motyw, uzasadnienie, racja’.

Naprzód p. Ożga repetował argumenta oppressyey, któremi dowodził, że nie oni słachtę opprimują. (1597: 8)

4. **Dokazać** — w SPInXVI jedno z odnotowanych znaczeń związane jest z perswazją ‘dowieść, okazać, przekonać’; w ESJP nie uwzględniono znaczeń wskazujących na perswazję.

⁵ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1966.

⁶ <https://sxvii.pl/> (dostęp: 18.01.2019).

Panowie Litewscy o tym tylko myślą, aby alternaty swego Seymu trzeciego dopięli, takim iuż kunsztem tego po północy przed samą iutrzną dokazali. (1673: 33)

5. Dowodzić — w SPInXVI podano, że hasło notowane jest już w *Słowniku staropolskim*, a także przez Knapiusza, oraz zdefiniowano jako ‘udowadniać, uzasadniać; wnioskować, stwierdzać, potwierdzać, poświadcząć, popierać, bronić; argumentować; przytaczać; wywodzić, wyklądać; dawać dowód istnienia czegoś; wykazywać prawdziwość lub słuszność jakiegoś twierdzenia [...]’; w ESJP hasło zwięźle zdefiniowano jako ‘udowadniać’. W badanym materiale czasownik ten pojawia się zwykle w konstrukcji *dowodzić kim? czym?*, dzięki czemu diarysta zwraca uwagę odbiorców na rodzaj dokumentów, które zostały wykorzystane jako argumenty podczas dowodzenia.

Dowodził statutem Alexandrowym, że nie król, ale wszystek sejm, Panowie Rady i Posłowie sądzić mają. (1585: 75)

Jmp. Kielczewski [...] dowodził konstytucją sejmu lubelskiego, że vetat importancyi podatków do skarbu, ale powinny być zwożone na trybunał skarbowy [...]. (1710: 183)

6. Dowód — to według SPInXVI ‘fakt, okoliczność lub rzecz dowodząca czegoś, świadcząca o czymś; udowodnienie, uzasadnienie, wyjaśnienie, potwierdzenie, pokazanie istnienia lub prawdziwości czegoś’; z kolei w ESJP rzeczownik ten zdefiniowano jako ‘to co służy do potwierdzenia faktów’.

[...] na obmowę pana Oźgi dość enucleate i dowody protestacyei i pism samych poruczników ukazał. (1597: 7–8)

7. Emundować się — czasownik nienotowany w SPInXVI oraz SPXVI, natomiast w ESJP znajduje się wyłącznie w indeksie; w badanym materiale pojawia się w znaczeniu ‘usprawiedliwiać się, wyjaśniać swoje postępowanie’.

Imci pan Rozwadowski circa liberum veto obstawając i naganiając abusus onego przez praktyki tak na sejmikach, jako i na sejmach, trybunałach i komisjach, tudzież w kancelaryi koronnej emundował się z zerwania przeszłego sejmu grodzieńskiego. (1732: 175)

8. Komparacja — w SPXVI w znaczeniu ‘porównanie’; w ESJP hasło znajduje się tylko w indeksie.

Potym uczynił komparacją Szweckiego Królestwa z Polskim. (1592: 224)

9. Komparować — w SPInXVI podano dwa znaczenia, jedno z nich odnosi się do działania werbalnego mającego związek z perswazją ‘porównywać’; w ESJP hasło znajduje się wyłącznie w indeksie.

[...] animując do zgody poselską izbę, wymownym dyskursem do Arki Noego skomparował, dziwując się, iż tam antypatycznej i srogiej natury nierozumne zwierzęta zgodziły się, a tu ukwalifikowane subjekta subtelnością do zgody o tak bagatelną rzecz przyjść nie mogą. (1746: 55)

10. **Konkludować** — w SPXVI jedno z odnotowanych znaczeń ma związek z perswazją: ‘o rozumowaniu: wyciągać (wyciągnąć) wniosek, orzekać (orzec)’; w ESJP hasło to znajduje się tylko w indeksie.

Król konkludując zeznał, żeby tak miało być, aby każdy na jednym przestał. (1565: 96)

Tym konkludował pan Kanclerz rzecz swą, upominając posły, aby o obronie szli radzić. (1556–1557: 62)

Perswazyjna wartość omawianego czasownika może być też rezultatem przyłączenia do niego określeń, które wskazują na zastosowane chwyt perswazyjne, jak argumentów z przykładu:

[...] concludował przytoczeniem dwóch przykładów *ex historia naturali* (1672: 4).

11. **Konwinkować/ skonwinkować** — pojawia się w SPInXVI jako ‘*praw.* dowodzić prawdziwości czegoś, udowadniać, przedstawiać dowód’; natomiast w ESJP wyraz został odnotowany wyłącznie w indeksie. Analiza badanych przez mnie źródeł wskazuje na to, że czasownik ten używany był przez diarystów dopiero od połowy XVIII wieku.

Imp. Karczewski, poseł podolski, słusznemi skonwinkowany refleksyami, odstępując od swojej antierius pretensyi, pozwolił per pluralitatem votorum obrać komisarzy. (1746: 172)

[...] w długiej swojej mowie chciał konwinkować izbę, że wszystkie genera podatkowania pro basi deliberacyi sejmowych wzięte, nie są pewne na aukę wojska. (1748: 220)

12. **Namawiać** — w SPInXVI podano, że hasło notowane jest już w *Słowniku staropolskim* i w słowniku Knapiusza, oraz zdefiniowano jako ‘1. namowami przekonywać kogoś, nakłaniać, zachęcać; 2. przemawiać do kogo, perswadować, tłumaczyć co komu’; natomiast w ESJP pojawia się następująca definicja: ‘nakłaniać kogo do czego’.

Na exorbitancye też namawiali deputaci z Rad P. Sohaczewskiego, P. Lwowskiego [...]. (1587: 91)

[...] namawiać ku skończeniu począł. (1565: 133)

13. **Napominać** — w SPInXVI zawarto informację, że hasło notowane jest już w *Słowniku staropolskim* oraz w słowniku Knapiusza, i podano trzy znaczenia — jedno z nich jest związane z perswazją ‘mówić, jak należy lub jak nie należy ze względu na skutki dobre lub złe, pouczać, przestrzegać; wzywać, zachęcać do czego; prosić o co; radzić co’; w ESJP czasownik został zdefiniowany jako ‘zwracać komu uwagę, nakazywać, nawoływać’. W badanym materiale czasownik *napominać* w znaczeniu perswazyjnym używany jest w konstrukcjach *napominać aby* oraz *napominać do*. W takim znaczeniu leksem ten występuje tylko w diariuszach szesnastowiecznych (tu jego frekwencja jest dość duża), potem wychodzi z użycia.

Takoż jako i inni litował śmierć króla starego, błogosławił młodemu, a pilnie napominał aby Król JM. trwał w stariej wierze, jako i ojciec jego. (1548: 168)

Tak dokonawszy propozycji, napominał aby Rady Koronne i posłowie ziemscy na to deliberowali, a jutro zdania swe Panowie powiedzieli. (1565: 50)

[...] de modo inquisitionis mówiąc, napomniał do zgody. (1592: 210)

14. **Obmawiać/ obmawiać się** — w SPXVI (t. XIX, s. 272–273) uwzględniono cztery znaczenia czasownika *obmawiać*, w tym dwa związane są z perswazją: ‘namawiać, skłaniać słowami’, ‘bronić, tłumaczyć’, z kolei przy czasowniku *obmawiać się* podano trzy znaczenia, w tym co najmniej jedno związane jest z perswazją: ‘tłumaczyć się, bronić się słowami’; w ESJP odnotowano hasło *obmawiać się* i opatrzone wyjaśnieniem ‘tłumaczyć się’. Owo tłumaczenie lub tłumaczenie się w wielu kontekstach może być związane z intencjami perswazyjnymi. Omawiane czasowniki łączą się zatem ze ściśle określonym rodzajem perswazji, a mianowicie skierowanej na udowodnienie własnej niewinności. Wyrazy te można więc określić jako czasowniki mowy o wąskim zakresie znaczenia.

Biskup kujawski Andreas Zebrzydowski także obmawiał, że radzi fideliter to, co rozumie pożyteczniejszego wedle przysięgi swój. (1548: 213)

P. Ciekliński obmawiał JM. p. Kanclerza, że dziś zjechać nie mógł: pytał, mogli przyjechać. (1592: 206)

Obmówił się téż, iż co czyni i radzi, *ex amore Reipublicae* mówi. Baczę to i znam, jako i każdy inny, iż ztąd jest zelżywość koronna [...]. (1548: 214)

15. **Okazować** — w SPXVI hasłu poświęcono sporo miejsca, niektóre z odnotowanych zakresów znaczeniowych mogą wskazywać na perswazję, na przykład ‘udowadniać, wykazywać, potwierdzać wiarygodnie; significare’, ‘za pomocą dowodów rzeczowych lub argumentów okazować co’ (SPXVI, t. 21, s. 179–180); w ESJP czasownik ten został uwzględniony tylko w indeksie.

Okazował to w mowie swej, że to nic nieobrazi sumienia niczyjego, bo się tu nic Księżtwu Litewskiemu niebierze, jeno że nam WKMość wracasz to co było nasze. (1569: 85)

16. **Perswadować** w SPXVI (t. 23, s. 396–397) odnotowano trzy znaczenia: 1. ‘doradzać, namawiać, przekonywać do czegoś’, 2. ‘tłumaczyć, wyjaśniać, przekonywać o czymś’, 3. ‘wmawiać coś komuś, przekonywać o czymś, co nie jest prawdą’; z kolei w ESJP podano jedną definicję ‘namawiać do czego; tłumaczyć, przekładać, odradzać’.

Xiądz Biskup Płoczki narzekał na długie Sejmy, iż się sami ubożymy, a co rychlej perswadował, aby się koniec uczynił. (1569: 122)

[...] wziął mowę JméXdz Arcybiskup, persuaduiąc, żeby ta sprawa, lubo-to przez Sąd terazniejszy decydatur. (1672: 62)

[...] wziął głos [...], perswadując wszelkie takowe na stronę oddalić formalitates, któreby contra exigentiam legis cursum obrad tamowały. (1746: 98)

17. **Perswazyja** — w SPXVI (t. 23, s. 397) rzeczownik ten odnotowano w znaczeniach 1. ‘namowa, rada, przekonywanie do czegoś’, 2. ‘myśl, mniemanie’; w ESJP hasło znajduje się w fazie opracowywania.

Nie odezwał się nikt na tę persuasią; y gdy w milczeniu siedzą dość długo, następuje declaratia od Krzesła Pańskiego przez Jmci Xdza Podkanclerzego, żądając aby Seym kończyli [...]. I na to żaden się głos nie odezwał, tylko niektórych stupor brał, a drudzy się w duchu cieszyli; co każdy z fizognomiej czytać mógł. (1672: 78)

Tam przecie Pan Sieniczki chciał do tego Pany Posły perswazjami swemi przywieść, aby się było odchyliło i od przywilejów i od recessu Warszawskiego, także i deklaracyi. (1569: 55)

18. **Pobudzać** — w SPXVI podano następujące znaczenie ‘zachęcać, podniecać, popychać do czegoś’; w ESJP czasownik ten znajduje się w fazie opracowywania.

[...] Jks. Biskup kujawski, który i do jedności stany pobudzał i ad puncta z refleksyami dał zdanie, konformując się ad mentem ks. Jmci prymasa. (1710: 18)

Na końcu dyskursu [marszałek] pobudzał do miłości braterskiej. (1746: 43)

19. **Przyczyna** — w SPXVI hasło opracowane zostało na kilkudziesięciu stronach i odnotowane w kilku znaczeniach; z perswazją związane jest następujące znaczenie ‘uzasadnienie, podstawa, argument, racje, to, dlaczego ktoś tak sądzi, dlaczego coś jest słuszne’ (SPXVI, t. 33, s. 134); w ESJP podano trzy znaczenia: jedno z nich wiąże się z użyciem wskazującym na wystąpienie perswazyjnego aktu mowy ‘źródło czego, powód, racja’.

Pan Wojewoda wileński powiedział przesłuszne przyczyny [dalej następuje przytoczenie mowy — M.D.K.] (1570: 115).

20. **Racyja** — w SPInXVI zdefiniowano jako ‘wynikająca z czyjegós rozumowania przyczyna, na której opiera się jego pogląd, postępowanie; argument, uzasadnienie, słuszność’; w ESJP odnotowano w trzech znaczeniach, jedno z nich wiąże się z użyciem perswazyjnym: ‘dowód, argument’. Badania dowodzą, że rzeczownik ten szczególnie często był wykorzystywany przez diarystę sejmu odbywającego się w roku 1597.

Lecz temi racyami Litwa się obruszyła, długo koło tej sprawy ścierając się racyami”. (1597: 91)

[...] mocniejszą dał racją, że co prawo każe, ani jmci pana marszałka ani ministrów o to radzić się nie potrzeba. (1752: 56)

21. **Remonstrować** — leksemu nie uwzględniono w SPInXVI oraz w SPXVI; w ESJP znajduje się w fazie opracowywania; czasownik ten nie pojawia się również w *Słowniku języka polskiego* Lindego, ale znajduje się tam rzeczownik *remonstracya* ‘przekładanie, zastanawianie kogo nad czym’ (Linde 1859, t. 5: 45). W słowniku warszawskim jedno ze znaczeń wskazuje na użycie perswazyjne ‘przekładać, perswadować, tłumaczyć, wystawiać przed oczy, wytykać, wyrzucać na oczy’ (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1912: 512).

[...] remonstrował, że rygor za niereparowanie mostów na posesorów jest przyciężki, bo z groszowego profit mały, a pracy wiele. (1748: 224)

22. **Wywodzić** — w SPInXVI hasło odnotowano, ale nie opracowano; w ESJP pojawia się definicja: ‘wyjaśniać co; dowodzić czego, opisywać co’. O perswazyjnym potencjale tego czasownika świadczy przyłączany przez niego rzeczownik *racja (racyja)* w znaczeniu ‘dowód, argument’, co potwierdza konstrukcja *wywodzić + kim? czym? (racjami) + że*. Poza tym wyraz *wywodzić* używany jest często w formie imiesłowu, przy czym poprzedza go wówczas inny czasownik mówienia, zwykle o większym zakresie znaczeniowym.

Mówił potym [...] dość szeroce wywodząc colligatią Porty ze Stolicą y Kozakami przeciwko nam. (1672: 33)

Każdy z Panów osobno mówił, wywodził też pod poklinaniem się, że to dobrze jest Rzeczypospolitój. (1565: 106)

Pan Jakób Ostrorog mówiąc o praktykach około Korony Polskiej, wywodził statecznie, że z nikąd inąd nie idą [sprawy], jedno z niepłodności Króla Pana naszego, którego Pan Bóg karze przez grzech, w którym mieszka [...]. (1565: 84)

[...] wywodzić racjami, że [...]. (1668: 43)

23. **Wywód** — w SPInXVI rzeczownik odnotowano, ale nie opracowano go; w ESJP w ogóle nie odnotowano tego hasła. W *Słowniku języka polskiego* Lin-

dego uwzględniono również w znaczeniu perswazyjnym ‘wniosek, konkluzya’ (Linde 1859, t. 6: 540).

Pan Płocki zawiódł się był w długą mowę osobliwemi wywody i słowy comoda et incommoda każdego kandydata [...]. (1587: 125)

24. **Zagrzewać** — w SPInXVI hasło odnotowano, ale nie opracowano go; z kolei w ESJP podano definicję: ‘zachęcać, pobudzać do czego’.

JmćPan Sędzia Wieluński w mowie swey Izbę zagrzewał y był do tego powodem, aby, ktokolwiek się odważy rwać Seym, rozsiekać go. (1672: 56)

Wśród przedstawionej leksyki przeważają czasowniki. Referują one akty perswazji językowej i należą do większej grupy czasowników opisujących wszelkie imperatywne działania werbalne. Większość z nich odnosi się do aktów mówienia⁷ i jednocześnie do aktów psychicznych (Kleszczowa 1989: 53).

Analiza kontekstów, w których pojawiły się czasowniki referujące akty perswazji językowej, prowadzi do wniosku, że zarówno ich znaczenie, jak i forma (3 os. l. poj. lub l. mn. oraz imiesłów przysłówkowy w połączeniu z innym czasownikiem mówienia w 3 os.) wskazują na to, że są one sygnałem mowy zależnej, która służy do wprowadzenia i odtworzenia słów osób trzecich (por. Bally 1925–1966: 150). Wynika z tego, że diaryści nie tylko korzystają z *verba dicendi* o dużym zakresie znaczenia, na przykład *powiedział, rzekł, odpowiedział*, ale sygnalizując przytoczenie, czyli wprowadzenie cudzych wypowiedzi, jednocześnie je oceniają i narzucają interpretację. Ta właściwość diariuszów z jednej strony wpływa na obniżenie historycznych walorów relacji — możliwe jest przecieź, że diarysta niewłaściwie zrozumiał lub przekazał intencje mówcy albo dokonany przez niego wybór czasownika należy motywować tylko stylistycznie⁸ — z drugiej strony stanowi o wartości diariuszów. Zdanie relacji z wystąpienia za pomocą streszczenia mowy, jej zacytowania lub przytoczenia mogłoby nie uwzględniać stosowanych przez mówcę środków pozawerbalnych służących nakłanianiu, na przykład intonacji, gestykulacji, mimiki czy innych elementów, które składają się na kod kinezyczny, prozodyczny, proksemiczny i sytuacyjny. Za Kaczmarkowskim omówione wyrazy można nazwać wyspecjalizowanymi do określenia funkcji, jaką pełniła wypowiedź w trakcie jej pierwotnego nadawania (Kaczmarkowski 1974). Warto na marginesie dodać, że diaryści, posługując się czasownikiem mówienia nazywającym akty perswazyjne, nie zawsze wskazują na to, czy nakłanianie miało charakter wyłącznie werbalny.

W zaprezentowanym zestawie czasowników można wyodrębnić *verba dicendi*, które wskazują na rezultat działania werbalnego, inaczej mówiąc, ich celem

⁷ W diariuszach można zaobserwować szczególne nagromadzenie czasowników mówienia.

⁸ Poza tym trzeba pamiętać, że omawiane diariusze miały charakter dokumentów prywatnych, a nie państwowych. Niewykluczony jest zatem w tym wypadku subiektywizm.

jest zakomunikowanie, jaki skutek ma ono wywołać w postawie lub zachowaniu się odbiorcy. Należą tu: *namawiać, zagrzewać, pobudzać, obmawiać, napominać* i *animować*. Drugą grupę tworzą *verba dicendi*, które zwracają uwagę na sam proces perswadowania, na przykład *dowodzić, emundować się, perswadować, wywodzić, konwinkować, allegować, okazować* i *remonstrować*. Ponadto można wyróżnić czasownik *konkludować*, który wyspecjalizował się do nazywania konkretnego etapu działania perswazyjnego, a mianowicie etapu finalnego.

Niektóre czasowniki, które prymarnie pełnią funkcję nazywania aktów orzekania, gdy wiążą zdanie podrzędne spójnikami *żeby* lub *aby*, zyskują takie właściwości jak czasowniki nakłaniania. Należy do nich wymieniony czasownik *dokazać*. Nie można też wykluczyć, że inne czasowniki, na przykład *dopominać* lub *wnieść/wnosić* użyte we wskazanej konstrukcji, mogą referować intencje perswazyjne. Analiza kontekstów rzadko jednak umożliwi jednoznaczne potwierdzenie lub wykluczenie tej tezy.

Warto dodać, że w badanym materiale liczny jest zbiór takich czasowników i zwrotów czasownikowych, których podstawową cechą definicyjną nie jest perswazja. Łączenie ich właśnie z tym zamiarem komunikacyjnym nie jest jednak bezpodstawne, tym bardziej że nazywanym przez nie aktom mowy często może towarzyszyć perswazja, na przykład *obmawiać się* ‘bronić się słowami’, *aprobować, promować, pochwalać zdanie kogo, przymawiać się do czego, uczynić szeroką rzecz około, odkryć umysł swój około*.

Analiza źródeł leksykograficznych prowadzi do wniosku, że większość omówionych wyrazów należała w dobie średniopolskiej do warstwy języka ogólnego. Zaledwie kilka zakwalifikowano jako terminy prawne: *konwinkować* i *allegować*.

Spośród omówionych czasowników, które w znaczeniu perswazyjnym udokumentowane zostały tylko w diariuszach szesnastowiecznych, warto wymienić dwa. Są to: *obmawiać* i *napominać*. Z kolei inne czasowniki, na przykład *emundować się, konwinkować* i *remonstrować*, zaczęły pojawiać się dopiero w XVIII wieku. Spostrzeżenie to potwierdza też fakt, że nie są one notowane w źródłach leksykograficznych opisujących stan polszczyzny w XVI i XVII wieku. Warto dodać, że nie wszystkie funkcjonujące w dobie średniopolskiej wyrazy nazywające perswazyjne akty mowy zostały udokumentowane w badanym przez mnie materiale. Do grupy tej można zaliczyć między innymi: rzeczownik *adhortacja* ‘napominanie, zachęcanie’ (ESJP) oraz czasowniki *konfutować* ‘argumentować przeciwko czemuś, obalać czyjeś twierdzenia, poglądy, kompromitować je’ (SPInXVI) czy *przekonać/przekonywać* ‘udowodnić komu’ (ESJP).

W badanym materiale pojawiają się też rzeczowniki wskazujące na obecność zabiegów perswazyjnych. Znaczeniowo i etymologicznie mogą być one związane z czasownikami, na przykład *dowód* i *dowodzić, wywód* i *wywodzić, komparacja* i *komparować, argument* i *argumentować* oraz *perswazyja* i *perswadować*. Pojawiające się w diariuszach rzeczowniki nazywają akty mowy (*perswazyja*,

wywód), techniki służące przekonywaniu (*komparacyja*) albo środki używane w perswazji (*dowód, argument*).

Zarówno szesnastowieczni, jak i siedemnasto- oraz osiemnastowieczni diaryści, nazywając werbalne działania mówców, często posługiwali się leksyką łacińską, choć stosowali również jej spolszczone odpowiedniki. W czasach średniopolskich, gdy omawiane słownictwo znajdowało się dopiero w fazie przyswajania przez polszczyznę, zupełnie naturalne było posługiwanie się zarówno wersją łacińską, jak i spolszczoną. Wydaje się, że wybór wariantu zależał przede wszystkim od upodobań diarysty. W diariuszach obok takich wyrazów, jak *perswazyja, perswadować, konkluzycja i racyja*, można odnaleźć też *persuasio, persuadere, conclusioni* i *ratio* ‘przyczyna’.

Analiza zgromadzonych diariuszów pokazuje, że osoby sporządzające relacje z obrad sejmowych były świadome stosowania przez mówców zabiegów perswazyjnych, a ową świadomość ujawniały w redagowanych przez siebie tekstach. Duży repertuar używanych przez diarystów czasowników i rzeczowników odnoszących się do wszelkich aktów oddziaływania na odbiorcę dowodzi tego, że zależało im na jak najprecyzyjniejszym nazwaniu werbalnych działań mówców.

Spis źródeł

- Dyaryusze sejmów koronnych 1548, 1553, 1570 r.*, wyd. J. Szujski, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 1, Kraków 1862.
- Diariusz sejm walnego od 6. XII. 1556 do 15. I. 1557*, wyd. S. Bodniak, Kórnik 1939.
- Diaryusze sejmowe z lat 1562/63, 1563/64 i 1569*, [w:] *Źródłopisma do dziejów Unii*, cz. 2, oddział I oraz III, wyd. A.T. Działyński, Poznań 1856.
- Diariusz sejm piotrkowskiego R.P 1565 poprzedzony Kroniką 1559–1562*, objaśnił W. Chomętowski, wyd. W. hr. Krasieński, Warszawa 1868.
- Dyaryusze sejmowe r. 1585; w dodatkach ulamki dyaryusza sejmowego roku 1582, akta sejmikowe i inne akta odnoszące się do sejm 1585 roku*, wyd. A. Czuczyski, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 18, Kraków 1901.
- Dyaryusze sejmowe r. 1587. Sejmy konwokacyjny i elekcyjny*, wyd. A. Sokołowski, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 11, Kraków 1887.
- Dyaryusze i akta sejmowe roku 1591–1592*, wyd. E. Barwiński, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 21, Kraków 1911.
- Dyaryusze sejmowe r. 1597; w dodatkach akta sejmikowe i inne odnoszące się do tego sejm*, wyd. E. Barwiński, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 20, Kraków 1907.
- Diariusz sejm abdykacyjnego Jana Kazimierza 1668*, oprac. i wyd. M. Matwijów, „Ze Skarbcza Kultury” 48, 1989, s. 39–73.
- Diariusz Seymu Warszawskiego w styczniu roku 1672. Odbicie osobne ze zbioru „Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego”*, wyd. F. Kluczycki, „Monumenta Comitiorum Regni Poloniae” 17, Kraków 1880.
- Diariusz Continuatij Confoederatij, zaczętej w Warszawie Anno Dni 1673, die 4 Januarij*, [w:] *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1, cz. 2, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1881, s. 1195–1204.
- Diaryusze Walnej Rady Warszawskiej 1710*, wyd. R. Mienicki, Wilno 1928.

- Dyaryusze sejmku extraordinaryjnego warszawskiego, zaczętego die 18 septembris w roku niniejszym 1732*, <https://books.google.pl> (dostęp: 5.02.2019).
- Diariusz sejmku z roku 1746*, wyd. W. Konopczyński, [w:] *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 2, Warszawa 1912.
- Diariusz sejmku z roku 1748*, wyd. W. Konopczyński, [w:] *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 1, Warszawa 1911.
- Diariusz sejmku walnego grodzieńskiego w roku 1752 odprawionego*, [w:] *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 3, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937.

Bibliografia

- Bally Ch. (1925–1966), *Mechanizm ekspresji językowej*, [w:] *Stylistyka Bally'ego. Wybór tekstów*, przeł. U. Dąmbska-Prokop, Warszawa, s. 110–149.
- Bugajski M. (1999), *Świadomość językowa a świadomość lingwistyczna. Społeczne i naukowe potrzeby kultury języka*, [w:] *Mowa rozświetlona myślą. Świadomość normatywno-stylistyczna współczesnych Polaków*, red. J. Miodek, Wrocław, s. 33–38.
- Cygan S. (2002), *Zagadnienie świadomości językowej w literaturze językoznawczej*, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Studia Linguistica*” 1, s. 47–54.
- Cygan S. (2011), *Przejawy świadomości językowej mieszkańców wsi końca XX wieku na przykładzie Lasocina na Kielecczyźnie*, Kielce.
- Dawidziak-Kładoczna M. (2015), *Językowe sygnały recepcji mów w staropolskich diariuszach sejmowych i sprawozdaniach stenograficznych z obrad sejmku*, „*Prace Naukowe AJD w Częstochowie*” 11, s. 19–32.
- Dawidziak-Kładoczna M. (2018), *Opis wrażeń słuchowych w diariuszu sejmku grodzieńskiego*, [w:] *Przeszłość w języku zamknięta*, red. U. Wójcik, V. Jaros, Częstochowa, s. 219–234.
- Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, <https://sxvii.pl/> (dostęp: 18.01.2019).
- Grzegorzczak R. (1991), *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, „*Język a Kultura*” 4, s. 11–28.
- Kaczmarek M. (1974), *Składnia przytoczenia w tekstach prozaików łacińskich okresu klasycyznego*, Lublin.
- Kalinowska A., *Diariusze sejmowe*, http://www.wilanow-palac.pl/diariusze_sejmowe.html (dostęp: 14.01.2019).
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (1912), *Słownik języka polskiego*, t. 5, Warszawa.
- Kleszczowa K. (1989), *Verba dicendi w historii języka polskiego: zmiany znaczeń*, Katowice.
- Lichański J.Z. (1992), *Retoryka od średniowiecza do baroku. Teoria i praktyka*, Warszawa.
- Lichański J.Z. (2000), *Retoryka. Od renesansu do współczesności — tradycja i innowacja*, Warszawa.
- Lichański J.Z. (2003), *Retoryka w Polsce. Studia o historii, nauczaniu i teorii w czasach I Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Linde S.B. (1859), *Słownik języka polskiego*, t. 5 i t. 6, wyd. drugie, poprawione i pomnożone, Lwów.
- Maćkowiak K. (2011a), *Świadomość językowa — problem definicji*, „*Poradnik Językowy*” 2, s. 5–23.
- Maćkowiak K. (2011b), *U źródeł polskiej świadomości językowej (X–XV wiek)*, Poznań.
- Miodunka W. (2017), *O potrzebie opisu i kształtowania świadomości językowej współczesnych Polaków*, „*Język Polski*” 3, s. 5–18.
- Nowicki J. (1998), *Diariusze sejmowe z XVIII wieku*, „*Mówią Wieki*” 10, http://www.wilanow-palac.pl/diariusze_sejmowe_z_xviii_wieku.html (dostęp: 14.01.2019).
- Przybysz-Piwko M. (2005), *Świadomość językowa. Problem nie tylko lingwistyczny*, „*Poradnik Językowy*” 5, s. 42–47.

- Sagan-Bielawa M. (2014), *Dziedzictwo pozaborowe. Społeczna świadomość językowa Polaków w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków.
- Słownik polszczyzny XVI wieku (1966–)*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław.
- Słownik polszczyzny XVI wieku (edycja internetowa)*, <http://spxvi.edu.pl/> (dostęp: 16.01.2019).
- Zgółka T. (1996), *Warstwy świadomości językowej*, [w:] *Świadomość językowa — kompetencja — dydaktyka*, red. E. Sękowska, Warszawa, s. 13–19.
- Zgółka T. (2009), *Retoryka tabuizacji*, [w:] *Tabu w języku i kulturze* („Język a Kultura” 21), red. A. Dąbrowska, Wrocław, s. 23–29.

Manifestations of language awareness in the use of persuasive acts of speech in Middle Polish Sejm diaries

Summary

Persuasion as a rhetorical action is the basic indicator of parliamentary speech. Therefore, it seems reasonable to ask whether the diarists describing the course of Sejm proceedings were aware of the use of persuasive acts of speech by MPs. The material analysed — 24 lexemes referring to the verbal acts of the speakers — was extracted from a dozen or so Sejm diaries documenting the proceedings in the Middle Polish period. The research has proven that diarists use *verba dicendi*, which indicate the result of a verbal act (e.g. *namawiać, zagrzewać, pobudzać, obmawiać, napominać* and *animować*) or that they pay attention to the persuasion process itself (e.g. *dowodzić, emundować się, perswadować, wywodzić, konwinkować, allegować, okazować* and *remonstrować*). In addition, the following nouns are used: *dowód, wywód, komparacyja, argument, perswazyja, konkluzja* and *racyja*. Diarists deliberately use a variety of lexis because they strive to name the verbal acts of the speakers as precisely as possible.

Keywords: Sejm diaries, rhetoric, persuasive acts of speech, language awareness, *verba dicendi*